

III
EKOLOGI
KRÖNIKA
HELA SKAPELSEN JÄMRAR SIG
Bernard Durel o.p.

För texthänvisningar se sista sidan av artikeln

En sårad och delad jord

Ännu en gång, inom ramen för dessa fyra möten om frälsningen och inom de begränsade ramar som en kvällsträff ger, dit vi kommer trötta och kanske prövade av dagens arbete, har jag för avsikt att tillsammans med er reflektera över anledningen till och syftet med räddningen. Vem önskar räddningen? Var höjer sig detta rop: ”Varifrån ska min hjälp komma?” Från hela jorden stiger detta rop. Kommer vi att höra det i kväll? Kommer vi att höra det högre och tydligare? Kan jag hjälpa er att nå dit? Inför ämnets omfattning och de upprepade misslyckanden som otaliga försök resulterat i, ville jag först inkompetensförklara mig med tanke på mina egna begränsningar, men vår prior insisterade och därför är jag här i kväll. När jag funderat färdigt, kom jag fram till att min uppgift när allt kommer omkring kanske blir mindre svår än jag föreställt mig. Jag kommer troligen inte att säga något nytt i kväll. Min önskan är snarare att få oss att uppfatta detta – ropet – på ett sätt som är djupare, mer livskraftigt och utan tvivel mer krävande. När jag nyligen var på besök hos en svensk protestantisk präst, såg jag följande ord klottrade på toaletten: ”Vad ska jag göra nu?” inte ”Det var en bra predikan” eller ”Vilken god förkunnare.”

För några veckor sedan var en stor vetenskapsman och bländande pedagog i Strasbourg: *Albert Jacquart*. Jag åkte dit för att lyssna på honom som förberedelse inför denna kväll. Jag ville få mina intuitiva känslor bekräftade inför den stora massan och det komplexa informationsflöde, som det är nödvändigt att ta ställning till. Från första början talade han inte i egenskap av vetenskapsman utan som morfar, vilket han ju är. Uppenbarligen skulle det vara svårt för mig att göra likadant och ändå kommer jag att uttrycka mig i samma anda. Mina ingenjörstudier (speciellt inom kärnkraften), därefter i filosofi och teologi, några resor i vad man kallar tredje världen (Marocko, Algeriet, Indien och Rwanda) samt till Japan, och slutligen mitt engagemang i Skandinavien med undervisning i det som kallas ”ekosofi”, allt detta har gjort mig till en världsmedborgare och en plågad världsmedborgare inför vad som håller på att hända och vad vi håller på att göra. Även om jag citerar siffror, dokument, analyser och reflektioner av författare, som är mer kvalificerade än jag själv, ska det stå klart att jag kommer att uttrycka mig i första person singular. Paradoxalt nog gör problemen just i sin totalitet, med tanke på en omfattning utan motstycke och arten av slutgiltighet, att var och en måste gå till sig själv. Jag skulle vilja att mina ord passar den situation som jag har för avsikt att framkalla: att inte kunna göra sin röst hörd, jämrandet från alla dem som står i begrepp att bli eliminerade, ofta innan man ens lagt märke till deras existens. Därav rubriken på den här framställningen. Allt som jag kommer att säga är mycket omtvistat. Det finns inte en synpunkt som inte ifrågasatts direkt och ofta kraftfullt av talesmän för mäktiga, vetenskapliga institutioner, också av språkrör för industrin, politiken, filosofin och till och med religionen. Jag tror att jag förstår varför det är på det här sättet: mäktiga dogmer styr i västerländska samhällen och att ifrågasätta dem skulle försätta många av våra samtida i en mycket prövande osäkerhet. Eftersom jag ofta konstaterat att det är så här, blir jag alltså inte förvånad om mina yttranden inte endast råkar ut för invändningar, vilket ju tillåter att resonemanget finslipas, utan också motstånd och förnekanden, något som jag respekterar.

En påminnelse om några betydelsefulla händelser

Jag skulle önska att det står klart, att jag inte har för avsikt att enbart hålla mig strikt till miljöproblematiken och ekologin. Med det skulle jag vilja undvika att bli offer för ett visst

antal falska diskussioner av typ: Bör vi privilegiera utvecklingen i tredje världen eller skyddet av miljön? Som man nyligen försökte göra i Rio och ännu bättre för tre år sedan vid tiden för den ekumeniska samlingen i Basel, är det nödvändigt för oss att försöka ta tag i eller åtminstone uppmärksamma, tillsammans och samtidigt, rättvisan, freden och förvaltandet av skapelsen. Sedan är det normalt att varje individ och varje folk är känsliga för eller påverkade av olika saker. I Bosnien är det frågan om fred som gör sig gällande. På Haiti är det rättvisefrågan. I Centraleuropa eller Skandinavien är det slutligen luft- och vattenföroreningar. Det är inte meningsfullt att prata om långsiktighet med någon som ser sitt barn dö av svält. Må det alltså vara tydligt, att jag här vänder mig till representanter för den lilla minoritet välbeställda människor, som har anledningar och medel att oroa sig för denna planets framtid. När monseigneur Gaillot befann sig på Haiti vid tiden för Golfkriget, lade han märke till att han inte hörde det nämnas under en hel vecka. Krig eller inte, inget var förändrat för öns invånare. Då jag var i Indien respektive Rwanda kunde jag konstatera detsamma. Men ett annat sätt att betrakta och tolka detta säger oss, och här nämner jag från första början en väsentlig aspekt, att ”mellan 1500 och 1850 försvann en art var tionde år och mellan 1850 och 1950 en art varje år. Omkring 1990 försvann tio arter varje år och omkring 2000 kommer en art att försvinna varje timma. Mellan 1975 och 2000 försvinner nästan 20 % av alla arter. Hur det kommer att bli på 2000-talet vågar vi inte längre tänka på”¹.

Hellre än att fortsätta så här och räkna upp siffror – somliga mer talande och förkrossande än andra – och då jag dessutom är beroende av experter som är mer kvalificerade än jag, tänker jag nu läsa upp det väsentliga i en syntetisk presentation som vi har *René Lenoir*, före detta minister och rektor för ENA (Högskolan för utbildning av högre tjänstemän) att tacka för. Jag tycker att han i sin reflexion från 1992²

lyckas lägga fram ofrånkomliga fakta. Så här skriver han: ”På ett sekel har vi dramatiskt reducerat antalet växt- och djurarter, ödelagt biologiska cykler, praktiskt taget låtit Aralsjön försvinna samt kraftigt förorenat Medelhavet och ett stort antal grundvattentäkter.

Regnskogen minskar med tjugo miljoner hektar per år och lämnar bara eroderad jord efter sig, olämplig för odling. Koldioxidutsläppen ökar snabbt etc. Den biosfär som vi har ärvt och den teknosfär som vi skapat är i obalans. Det visar de kriser som är för handen och de förvarnar också om att ännu mer fruktansvärda saker kommer att inträffa. Genom att gå från väderkvarnar till kärnkraftverk, har vi gått från det lokala till det globala på så sätt att vi anlägger tunga strukturer, vilka invecklar hela mänsklighetens framtid. Här har vi ett område där det är nödvändigt med reflektioner som gynnar långsiktighet och som också mobiliserar både vetenskapsmän, ekonomer och politiker.”

I andra hand, att proklamera ”den absoluta nödvändigheten att hjälpa fattiga länder att nå upp till en hållbar utvecklingsnivå i harmoni med ’resten av planeten’, det är att flytta om prioriteringarna på ett försåtligt sätt. (R. Lenoir citerar här *Heidelbergappellen* som han vägrade skriva under). Vem skulle inte hålla med om nödvändigheten att hjälpa de fattiga länderna? Men dessa länder utgör tillsammans mer än fyra miljarder människor medan ’resten av planeten’ inte utgör en miljard. Var och en vet emellertid att det är omöjligt att föra fyra miljarder människor – som kommer att vara åtta miljarder om femtio år – till den standard som amerikaner eller européer har, och att anta att det skulle vara mänskligt eller tekniskt möjligt – vår planet skulle inte klara det. Det skulle till exempel bli nödvändigt att fyrdubbla konsumtionen av bränsle och bensin. Ett annat exempel är vattnet: en nomadfamilj förbrukar för sina egna behov per dag och person 2-3 liter vatten, en jordbrukarfamilj 10-15 liter och en

urban familj i den rika världen 150 liter. Bristen på dricksvatten börjar bli ett allvarligt problem även i i-länderna.”

Om vi lämnar R. Lenoir ett ögonblick, vill jag påminna om att det inte bara är en omöjlighet för tredje världen att komma ikapp de rika länderna utan att skillnaden tvärtom vidgas, vilket den senaste rapporten från FN:s utvecklingsprogram just har påvisat igen. Några siffror: Den svarta kontinentens andel av världens BNP har på 20 år minskat från 1,9 % till 1,2 %, fastän kontinenten omfattar mer än 10 % av världens befolkning... Mellan 1985 och 1989 uppgick IMF:s nettoutdelning av resurser till länder söder om Sahara till 700 miljoner dollar per år i medeltal. Man beräknar att det finns nära 30 000 välbetalda experter i Afrika, nämligen fler än vid tiden för ländernas självständighet. Under tiden har ”hjärnorna” och kvalificerade arbetare i större utsträckning emigrerat till Europa. Mellan 1960 och 1990 mottog Förenta Staterna och Kanada mer än en miljon tekniker och högre tjänstemän från tredje världen, eftersom de var oförmögna att hitta arbete i sina hemländer. Och rapportens sammanfattning blir: ”Om världen inte blir medveten om att man måste skapa ekonomiska utvägar just där de saknas allra mest, riskerar det 21:a århundradet att få känna på befolkningsförflyttningar utan motstycke, vilka kommer att i omfattning vida överträffa dem som möjliggjorde koloniseringen av Förenta staterna, Kanada och Australien.”³

Genomsnittsstandarden i västvärlden är alltså på lång sikt direkt hotad. Närmare oss i både avstånd och tid profilerar sig ett hot på sexton Tjernobyli i storlek, enligt rapporten från ledamoten för RPR (Republikanska samlingspartiet) Michel Barnier, som kräver en Marshallplan för Östeuropas ekologi. Slutligen hopas hur som helst hos oss och omkring oss globala faror som kommer att drabba rik som fattig. De är följande: luftföroreningarna och växthuseffekten, försämringen av vattnet och jordarna, speciellt med avseende på tungmetaller, ökenutbredningen och skogsskövlingen samt anhopningen av farligt avfall. ⁴ Vårt land har helt nyligen påbörjat lagring av radioaktivt avfall i Aube, vilket måste övervakas under 300 år. Ni uppfattade rätt. Det blir snart nödvändigt att planera för en avveckling av kärnreaktorer. För detta finns idag ingen tillgänglig expertis och man säger oss att det kommer att förbli så åtminstone i ytterligare 50 år. Jag har inte erinrat om den snabba uttömningen av naturresurserna, eftersom alla är medvetna om det. Albert Jacquart påminde oss: om 60 år finns det inte längre någon bensin. Han sammanfattar: ”Om vi fortsätter på den utförsbacke där vi befinner oss för närvarande kommer det att ta mindre än ett halvsekel.”

Utan att bekymra sig över att vara heltäckande återkommer jag till René Lenoirs reflexioner: Man bör alltså lägga kraften på att få de rika länderna att bromsa viss konsumtion, då ”de teknologiska framstegen inte upphör att stimulera konsumenternas aptit på oväsentliga produkter. Men varken USA eller den tyska industrilobbyn vill veta av en sådan dämpning.

Vad gäller USA såg man det redan i Rio, då de motsatte sig en stabilisering av energikonsumtionen på 1990 års nivå. I Tyskland irriteras industrin av de Grönas inflytande, och på grund av detta tog den initiativ till Heidelbergappellen. Hur kan det komma sig att vetenskapsmännen, som utger sig för att vara rationella, inte inser denna enkla sak: i en ändlig värld, vår, kan tillväxtökningen inte vara oändlig. Den som konsumerar en alltför viktig del av icke förnyelsebara resurser äventyrar dessutom för framtida generationer. Det är hög tid att överge en ensidig utvecklingsideologi: den om obegränsad tillväxt. Vi konsumerar mycket mer än år 1965 men i denna konsumtion figurerar också åtta gånger mer lugnande och antidepressiva medel. Antalet självmord har ökat avsevärt liksom antalet kriminella brott som har blivit fyra gånger fler. Vart har lyckan att leva tagit vägen?”⁵

I Albert Jacquards och så många andras efterföljd ställer här R. Lenoir två frågor: Å ena sidan: Hur skulle vi kunna få en oändlig tillväxt i en begränsad värld? Å andra sidan, den tillväxt som vi känner till eller som vi upplevt till helt nyligen, handlar det verkligen om

tillväxt i ordets egentliga betydelse? Eftersom jordens resurser är ändliga, framträder i krisens lokala aspekter mer och mer ett ömsesidigt beroende, något som *Baseldokumentet 6* tydligt visar genom flera exempel. Jag återger här två paragrafer:

Brasilien är allvarligt drabbat genom sin skuldsättning, som till stor del beror på det faktum att den gamla militärregeringen använde lånade pengar för att utveckla militärindustrin. Det är de fattiga som får lida mest av de ansträngningar som gjorts för att betala tillbaka skulden. Eftersom ingen jordreform genomförts, bosätter sig nybyggare i regnskogen och äventyrar på så sätt den inhemska befolkningens levnadssätt. Å andra sidan har transnationella sällskap köpt upp stora skogsområden för att odla upp dem. Detta har lett till en utarmning av det genetiska arvet. Svedningen av skogen har skadliga effekter på jordatmosfären. 7

Också från *Baseldokumentet*: Slutligen måste man betona en annan aspekt av problemet Orättvisan, kriget och miljöförstörelsen påverkar kvinnorna mer direkt och våldsammare än männen. Kvinnorna utgör den hälften av mänskligheten som får lida mest av den aktuella krisen. Också barnen hör till de allvarligast drabbade offren. Man har i alarmerande grad blundat för problemen med kvinnoförtryck och kränkning av kvinnors rättigheter. Kvinnorna är marginaliserade och uteslutna från de strukturer där beslut tas. Sexismen är en del av denna världskris. 8

Om vi återvänder till R. Lenoirs andra fråga, måste vi också konstatera, att även i-ländernas befolkning drabbas i samma utsträckning och inte bara på lång sikt av återverkningar från det som händer på andra platser – i tredje världen eller i Östeuropa – utan redan nu och till och med här. Lenoir påminde om de lugnande medlen, självmorden och kriminaliteten. Det borde vara nödvändigt att stanna upp inför den försämrade stadsmiljön med de explosioner som vi känt till och det våld som vår landsbygd och dess jordbrukare fått utstå. Mitt första exempel gällde arternas allt snabbare utdöende. Det utgör ett allvarligt biologiskt problem som får följder både för näringsprocesser och inom läkekonsten. Men denna utrotning får även estetiska, symboliska och religiösa konsekvenser. Varje gång finns det åtminstone en potentiell dimension av människan som kommer att försvinna. Är våra förhandlare i GATT och Bryssel medvetna om detta? Jag tvivlar på det vad gäller majoriteten. Ett anmärkningsvärt undantag: Edgard Pisani, som skrev följande: "Det är bättre att driva analysen vidare och fråga sig om man inte istället för subventionering av produkter, bör lägga till "service", eller, för att uttrycka det tydligare, istället för att stödja produktionen bör man stödja tjänsterna som jordbrukarna ger samhället; om lantbrukaren producerar livsmedel, producerar han också tjänster, och de senare förtjänar liksom de förra att kvantifieras och betalas." Dessutom frågar han sig hur den europeiska jordbrukspolitiken fungerar och sammanfattar: "Det är nödvändigt att först komma fram till ett budskap, som i stället för att fragmentisera och skilja problemen från detta sekels slut, lägga fram dem som en helhet, vars olika aspekter är beroende av varandra: jordbruk, miljö, lokal politisk planering, jämvikt mellan Nord och Syd, arternas fortlevnad, garantier för bevarandet av sällsynta tillgångar samt nödvändigheten att ge tillbaka till naturen det vi tar därifrån, allt hänger ihop. Allmänna opinionens företrädare önskar verkligen höra detta budskap, och lantbrukarna kommer att förstå den roll som är deras när det gäller skiljelinjen mellan jordbruksproduktion och biologisk jämvikt, förutsatt att budskapet betonas med tillräckligt eftertryck. Endast vissa dogmatiker vägrar att förstå (en personlig kommentar: det franska systemet att forma en elit frambringat ett alltför stort antal dogmatiker och det är tragiskt). De har inte insett att marknaden för att spela sin roll på rätt sätt behöver ett blandat system, där långsiktighet och jämvikt i stor skala accepteras av samhället". 9

Genom att dra ut krisens dimensioner och få en helhetsbild kan jag helt och hållet dela Edgar Pisanis vision: "*allt hänger ihop*". Ja, allt hänger ihop och för att övertyga sig om det räcker det att återkomma till det konstaterande, som jag fick "chansen" att göra i Sverige redan för tjugo år sedan: människor i rika länder är inte lyckliga. Vid en utfrågning angående

grunden för New Age, framhåller teologen Carl Keller med all rätt att han ”den ger röst åt den känsla som är vida spridd bland massorna, nämligen att den vetenskapliga och tekniska civilisationen har hamnat i en återvändsgränd och att behållningen, dvs. frukterna av ett materialistiskt och mekaniskt närmande till saker och ting mer än motverkas av det gissel, som den också har frambringat och inte lyckas bemästra.”¹⁰

Jag behöver inte beskriva detta gissel mer utförligt. Till den lista som jag själv lämnat redan i början av min framställning, lägger han ”känslan av frustration som accentueras trots det materiella välståndet.

Människan är beroende av jorden liksom av växt- och djurriket. Detta ömsesidiga beroende sträcker sig ända till den interplanetariska rymden. Denna sammanhängande enhet är dock sjuk. Symtomen är synliga för var och en och det är onödigt att gå in mer i detalj på detta. Människans sjukdomstillstånd avslöjas genom hennes oupphörliga och desperata sökande efter den lycka som hela tiden tycks undfly henne.

Se på krigen, de störda relationerna mellan könen och generationerna. Och glöm inte uppträddandet av nya epidemiska sjukdomar.”¹⁰

Ja, allt hör ihop. Hur skulle man till exempel

kunna ha harmoniska relationer i en värld som är så ur led? Den stora ökningen av skilsmässor är en del av denna kris. Sommaren 1991 gjorde jag en undersökning på landsbygden i Bretagne: banksystemet tvingar många jordbrukare att exploatera naturen så hårt att följden blir att familjen upplöses, att de själva blir sjuka och att många av dem tar sitt liv. Ja, den ekologiska krisen stannar inte vid fåglar och små maskar. Det finns skäl att påminna De Gröna om det. Och jag har för min del trott mig märka att det bakom många ”nej!” i Maastrichtomröstningen finns ett eko av dessa lidanden.

Till vantrivseln på landsbygdens sällar sig den också urbana. I regelbundna intervaller kommer aktuella händelser ombesörja att vi påminns om den. Vid slutet av sin genomgång av världsscenarioet, det gällde frågan om det kalla kriget, påpekade *Jean-Luc Domenach* slutligen: ”Efter de stora och samlande ideologiernas fall bör människan vara kapabel att finna ett alternativ till social samhörighet. Det är en nödvändighet, vars brådskas lätt kan observeras och det utan att gå så långt. Jag har precis flyttat till en förort och där upptäcker jag ett universum som berövats allt slags socialt liv. Så ser det ut, samtidigt som det skulle vara orättvist att förneka statens och kommunernas ansträngningar och i synnerhet kyrkans liksom vissa föreningars. Detta tycks dock inte spela någon roll. Man märker effekterna av en omvälvning som upplöser banden mellan människorna... Försämringen av de sociala banden hindrar den personliga stillheten och skapar identitetsproblem, vilket ensamt kan förklara till exempel främlingshatet. Känslan av hot kan inte förstås om man inte inbegriper en verklig identitetsstörning. Vi vet inte längre vilka vi är!”¹¹

Och han tillägger: ”Där har prästerna verkligen arbete att utföra. De innehar en fundamental plats i samhället, till och med på den plats där man kan mobilisera det bästa hos människan.” Jag vill nog snarare helt enkelt säga ”den kristna människan”, men önskar att denna framställning går i den riktning som visats här.

Som avslutning på den här redan alltför långa framställningen om krisens huvudsakliga dimensioner, ska jag till sist vädja till psykologerna. De är många (i synnerhet i USA och Tyskland) som har upptäckt återverkningar av planetens kris i det mänskliga psykets djup. De heter Éric Fromm, Rollo May, Horst Richter, Karlfried Dürckheim och C. G. Jung. Den senare skriver följande i *Mitt liv*, efter att ha betonat vad den dagliga kontakten med växter och djur förr innebar: ”Bland de av dagens sjuka som benämns neurotiska skulle ett stort antal förr inte ha blivit neurotiska, d.v.s. splittrade i sig själva, om de levt i en tid och en miljö då människan fortfarande var förenad med myten om förfädernas värld och följaktligen med en upplevd natur och inte endast sedd utifrån. Det rör sig om människor som inte klarar av förlusten av myten och som inte hittar vägen till en helt och hållet yttre värld, det vill säga till

den uppfattning av världen sådan som naturvetenskapen lägger fram den och som inte förmår att ytterligare tillfredsställa sig med den intellektuella fantasins rent verbala spel, som inte har minsta samband med förståndet.” Den enorma konsumtionen av lugnande medel i Frankrike – det är utmärkt för BNP! - redan betonad av René Lenoir, underlåter inte att vara talande här.

II

En enda jord där alla så småningom återförenas i förlorarnas läger.

För att uttrycka det enkelt har jag så här långt ”rafsat ihop i mesta laget” och nu har ögonblicket kommit att försöka knyta ihop allt detta till en både mer enhetlig, tillgänglig och personlig utblick. På det globala planet, social-politiskt, har FN försökt vidta alla möjliga åtgärder för att förbereda konferensen i Rio. Det blev rapporten *Our common future* (Vår gemensamma framtid), ledd av Norges premiärminister Gro Harlem Brundtland. På grund av skäl som undgått mig (men som jag tror mig ana) utkom denna rapport inte i Frankrike. Det är likväl anmärkningsvärt. Efter att ha undersökt utmaningarna (de som jag kallat ”större omständigheter”), får de stora områdena där man måste agera passera revy: befolkningen, födan, arternas beskydd, energin, den industriella produktionen och urbanismen. Jag tar inte upp detta igen. Detta uppenbarar de behov som finns av internationellt samarbete och avrustning. Viktiga institutionella och lagstiftande förändringar krävs såväl på internationell nivå som i varje land för sig, om man vill hålla bättre kontroll på de skador miljön, de fattiga länderna och kommande generationer blir utsatta för. Rapporten myllrar av konstruktiva förslag, speciellt när det står – och jag citerar här sådant som tagits upp från Baseldokumentet (87, d) – ”att det är tekniskt möjligt att begränsa energiförbrukningen med 50 % per invånare i industriländerna och öka denna förbrukning med 30 % i tredje världen (baserat på den förutsägbara demografiska ökningen). På så sätt skulle man på ett försumbart sätt kunna öka den totala energikonsumtionen i världen. Det är det enda perspektivet vad gäller världens samlade energi, som förenar rättvisan med skyddandet av skapelsen...” Kanske ni lade märke till adverbet ”tekniskt”. Att säga att saker och ting är tekniskt möjliga är en intressant etapp på vägen men ingalunda tillräckligt. Känslan av brådska och viljan att förändra saknas. Brundtlandrapporten slutar för övrigt med denna fråga genom att betona den globala karaktären hos en kris, som ingen undslipper och som följaktligen fordrar en mycket ambitiös omorientering: ”Vi är emellertid medvetna om att en sådan omorientering på en permanent basis är helt bortom det som nuvarande beslutsstrukturer och institutionella förändringar möjliggör att uppnå, såväl på ett nationellt som globalt plan.”

Allt detta sägs som sig bör i mycket diplomatiska ordalag och verkar betona den återvändsgränd som vi befinner oss i och som i många avseenden bekräftats på konferensen i Rio. Och likväl är kanske till och med denna återvändsgränd och den berättigade pessimismen som följer av detta vår chans. Gro Harlem Brundtland, rätt person att ta mått på allt detta, svarar i en intervju efter rapportens publicering i själva verket följande: ”Regeringarna är känsliga för den allmänna opinionen. Endast om argumenten som pläderar för framtida säkerhet för mänskligheten är övertygande kommer de att böja sig. På ett sätt har vi verkligen inget val: kommer vi att reagera tillräckligt fort och tillräckligt starkt? Det är frågan. Jag känner ingen ledare som fortfarande tänker att man kan fortsätta som om ingenting hänt...jag är övertygad om att när det gäller miljön är opinionens tryck i de rika länderna starkare och politiskt mer verksamt än moraliserande tal om tredje världens fattigdom och skyldigheten att hjälpa dem. Jag är förvisso personligen känslig för detta budskap men det har inte övertygat de rika länderna att leva upp till det som i själva verket är deras skyldighet. Däremot reducerade nästan alla den del av sin bruttonationalproduktion som var anslagen till utvecklingshjälp på 80-talet. Men om man säger till dem: hör på, ni är rika förgäves, ni

kommer att lida av försämringen av atmosfären som alla andra och om ni vill behålla er livskvalité och era barns framtid, gör en ansträngning. Om inte kommer länderna i tredje världen fortsätta att konsumera allt mer energi och förorena ännu mer – då återstår bara för dem att förhandla och finna former för samstämmighet.”¹²

Jag står för min del mycket nära Brundtlands argumentation. Eftersom tiden inte räcker till för att visa på vilket sätt, nöjer jag mig här med att påpeka, att bakom ett cyniskt framträdande gömmer sig ett närmande till människan, som inte är särskilt långt från den pedagogik som Evangeliernas Jesus använder. För övrigt tycks det mig, av skäl som FN:s rapport framlägger, till vilka ska fogas alla dem som jag själv påmint om tidigare, att vi lite överallt i västliga samhällen hjälper till att öka klokheten ”på basnivån” som jag skulle vilja kalla det. Politiskt tar det sig uttryck i att allt fler röstar på ekologer, vilket påverkar många andra områden i tillvaron. Vad ska man till exempel tänka om följande konstaterande av *Gérard Demuth* (filosof, psykolog och sociolog, i *Le Monde* 7.1.92) : ”Det är svårt att tänka sig ett uppsving vad gäller konsumtionen.

För tre år sedan inleddes en rörelse med syfte att minska konsumtionen i de rika länderna. Skälen till detta fenomen är inte ekonomiska utan psykologiska. Önskan att konsumera reduceras snabbare än pengarna i portmonnän.

Människor blir allt mindre övertygade om att de blir lyckliga av att konsumera. Utvecklingen går mot att man sparar genom att utelämnas. Man känner sig inte delaktig i reklamens värld, blir irriterad och förkastar den och upplever ett obehagligt intryck att allt oftare bli tagen för idiot, liksom känslan att inte finna det som man eftertraktar trots eller på grund av de olika lockelsernas mångfald. Man börjar med att uppskjuta vissa inköp och sedan förhalar man köpen på obestämd tid. Massornas konsumtionsvärld råkar i obalans, delvis genom oskicklighet men i synnerhet genom uppdykandet av nya behov, som inte är materiella: sökandet efter ett mer harmoniskt liv som är värdefullare ur mänskligt perspektiv. Denna rörelse blir det naturliga resultatet av tidigare svängningar; den påskyndas genom livskrisernas mångfaldigande: förlust av arbetet, för tidig pensionering, skilsmässa, bilolycka, belastning av en mycket lång ålderdom som för med sig sociala vårdavgifter. Det finns inte bara pigga hundraåringar. Fram till vilken punkt har livet en mening? Sådana frågor mångfaldigas och påverkar till slut majoriteten direkt eller indirekt. Kanske har vi på täpspetsarna lämnat ett konsumtionssamhälle för att inträda i ett förnuftsamhälle. Vi känner ännu inte till reglerna för detta och har svårt att förstå den ekonomiska logiken.”

G. Demuth förfogar förvisso över en stor mängd undersökningar och observationer för att kunna bekräfta allt detta. Från mina små utkikspunkter i Frankrike, Skandinavien, Tyskland och Irland har jag lyssnat på män och kvinnor, som berörs av dessa ”livskriser”, och jag kan bara bekräfta hans ord. Sedan någon tid träffar jag många personer i femtioårsåldern som säger till mig att de skulle ha nytta av, eller redan haft nytta av, en ”social plan” för att kunna sluta arbeta och äntligen kunna leva, antingen utan anställning eller med en mer osäker men desto intressantare tillvaro. Med hänsyn till det globala samhället och inför en mycket osäker framtid, måste man ifrågasätta dessa beteenden, men de pekar utan tvekan mot en oåterkallelig omvandling, en förändring som kanske skulle leda oss till att se siffran på tre miljoner arbetslösa på ett annat sätt?

Långsamt, obemärkt, tvärs igenom de mäktiga individuella och kollektiva försvarsmekanismer som fortfarande binder oss vid den segervissa ideologin ”de gyllene åren”, ”en paradigmförändring” – för att uttrycka det på den Nya Tidens språk – är i hemlighet en solidaritet verksam i våra sinnen. För första gången i mänsklighetens historia rör det sig om en ny och planetarisk solidaritet, en solidaritet som skulle kunna livnära sig på frågan som fortfarande mumlas: ”Och om vi alla var förlorare?” Några av oss har formulerat denna fråga och börjat dra konsekvenserna av den. Jag skulle nu vilja ge ordet till dem. Jag

inbjuder er att lyssna till dem, ty majoriteten av den franska intelligentian anstränger sig för att få dem att tiga eller förtalar dem.

III

Hans Jonas och ansvarets princip

Jag vill här introducera ett rikt och komplext verk med utgångspunkt från den presentation som Jean-Louis Schlegel ger av det: *Ansvarets princip*. Det översattes i Frankrike mer än tio år efter utgivningen i Tyskland, som följdes av en enorm succé hos tyska "miljöaktivister". Heder alltså åt förlaget Cerf. Författaren, Hans Jonas, född i början av seklet och lärjunge till Husserl, Heidegger och Bultmann, var tidigare i synnerhet känd som specialist på kristendomen under antiken, det vill säga under kristendomens första århundraden. Efter att obarmhärtigt ha kritiserat Ernst Bloch *Hoppets princip*, försöker Jonas ompröva etiken i en ny värld under inflytande av teknovetenskap och teknostruktur. För Jonas har den gamla världens etiska principer blivit verkningslösa, i varje fall otillräckliga för att möta den nya situationen. Bland denna nya situations ingredienser, ofta beskriven av andra, kan man särskilt hålla i minnet idén att människan tidigare blott bröt mot naturens lagar inom de gränser som tillät den att återhämta sig utan svårighet, och att alltså naturen lämnades intakt i arv till följande generationer; på grund av intensiteten i de tekniska ingreppen och teknologins kumulativa effekter är naturen däremot hädanefter berörd på ett ibland oåterkalleligt sätt. Det är alltså nödvändigt att ta ett steg åt sidan eller ett steg framåt. Det är inte så att Jonas bortser ifrån framtiden, tvärtom. Men han ser den som ett Damoklessvärd hängande över våra huvuden och i detta fall gäller det människans själva existens. En ansvarets etik värd namnet bör alltså ägna sig åt den mänskliga artens framtid. Det nya kategoriska imperativet ska följaktligen formuleras så här: "*Handla på ett sådant sätt att effekterna av dina handlingar är kompatibla med varaktigheten för mänskligt liv på jorden i ordets rätta bemärkelse*". Den gamla tanken om ansvar bestod i att ansvara för sina handlingar i nuet eller i det förflutna. Hädanefter gäller den framtiden. Eller snarare: bevarandet av framtiden kräver och gör anspråk på mitt ansvar. Människan *kan* förstöra mänskligheten: därav föds nya förpliktelser, *skyldigheter*.

Hos Kant var det praktiska förnuftets känslomässiga element respekten. Hos Jonas är den förnimbara sporren att realisera det etiska imperativet *rädslan*, framkallad av vetskapen och, i brist på tillräcklig kunskap, genom fantasiföreställningar om möjliga risker. Det är till och med viktigt att prioritera dåliga prognoser vad gäller det som är bra. På det hela taget är det nödvändigt att bli rädd men det ska inte vara en "*patologisk*" rädsla utan snarare en konstruktiv som leder till att man vägrar tro på varje utopi (Bloch, Marx) till förmån för den mänskliga existensens fortlevnad i framtiden. Med andra ord måste man inte bara göra allt som står i ens makt utan också göra inskränkningar så snart som det finns möjlig risk för den framtida mänsklighetens integritet. Och Jonas försöker påvisa att ur detta ansvar vad gäller självbegränsning kommer en rent metafysisk förpliktelse. 13

Jean-Louis Schlegel avslutar genom att uttrycka sin reservation mot det bruk som görs av "rädslan", med risk för misstolkningar, trots Jonas försiktighet. Angående detta ämne skulle jag vilja framlägga två anmärkningar redan nu. Precis som Albert Jacquart påminde oss om är avantscenen i våra samhällen fortfarande alltför ofta fylld med "experter", som försäkrar oss att de alltid kommer att hitta lösningar och att vi oförväget kan fortsätta i samma riktning. Dessa experter har ofta jämförts med en människa som faller från 30:e våningen och då han passerar den 2:a noterar: "Hittills har allt gått bra." Den andra anmärkningen (utan att ha läst Jonas): en växande del av våra samtida är besatta av rädsla. Det finns talrika tecken på det, vilket vi känner till. Det är vad som slår en yttre betraktare, Fader Oshida, japansk dominikanermunk: Europa (inklusive kyrkan) det är rädsla. Kan denna rädsla, såsom Jonas

önskar, bli konstruktiv genom sin egen dynamik? Det är tillåtet att tvivla på det. Men låt oss än en gång återvända till Jonas undervisning. Vad kan förpliktiga mig att vara ansvarig för en framtida mänsklighet som ännu inte existerar? Jonas hittar arketyper för ett sådant ansvar vad beträffar de efterkommande, ett starkt förankrat ansvar hos människan, i föräldrars ansvar vad gäller deras barn, liksom politikernas gentemot medborgarna. Föräldrarna liksom politikerna måste gynna förutsättningarna för ett bra liv för de varelser som de har hand om. Därmed är det ett ansvar som har företräde i och med att den andre träder fram. Och i båda fallen är ansvaret ensidigt, inte ömsesidigt. Framtiden är inte skyldiga dem något men de är skyldiga framtiden allt. I egenskap av att vara de människor som lever nu har vi ett jämförbart ansvar gentemot den framtida mänskligheten. På så sätt har vi makt att bestämma om varandet (mänsklighetens) bör finnas snarare än inget alls. För H. Jonas finns det bara ett enda argument som talar för varandet snarare än icke varandet; det är i förhållande till intigheten att varandet har ett ändlöst pris. Att på så sätt grundlägga ett bör-existera i mänsklighetens existerande går inte av sig självt. H. Jonas är medveten om det. Han tillstår att det utan religionens hjälp kanske är "omöjligt att i teorin legitimera varför vi inte har rätten" att välja eller riskera att framtida generationer inte kommer att finnas. Han erkänner också att försöken att ge ansvaret en grund utanför religionen visar sig vara otillräckliga (Sista delen av denna analys har jag Marcel Neusch att tacka för.) 14

Innan vi kommer till religionsfrågan, åtminstone den etablerade religionen, är det alltså möjligt, enligt Jonas, att notera att vi till exempel i egenskap av föräldrar har första tillträde till den vishet som bevarar framtiden, även om grunderna förblir dunkla. Som naturvarelser saknar vi inte en djup instinkt som förenar oss med livet (förutsatt att vi inte kväver den). "Låt oss återkomma till exemplet med barnet. Om vi befinner oss bredvid ett barn som gråter eller skriker och lämnar det, innebär det att säga nej; att ta hand om det, det är att säga ja. De flesta människor säger ja och tar hand om barnet. Här handlar det alltså inte längre om att fortsätta tanken för att finna fler och fler befogade argument, utan det handlar om att bestämma sig. Detta beslut är inte endast av logisk natur utan känslomässig. (Alla utvecklade sedeläror har hittills inneburit denna dubbla polarisering på ett eller annat sätt: den ena med ett logiskt argument och den andra med ett 'affektivt moment' utöver det logiska argumentet. Det är till exempel den plats som Platon ger Eros eller den plats som respekten får i Emmanuel Kants moral...)" (Michaël Stöhr) 15

H. Jonas, som inte underlåter att uttrycka en djup villrådighet inför de frågor som han väcker, återkom nyligen i en intervju till den känslomässiga och alltså bräckligare karaktär som denna första ingång till klokheten har.: "Vad ska man då göra för att rädda oss? Utan tvivel kan man fastställa abstrakta program, men finns det en konkret politik som förmår väljarna att samtycka till tunga försakelser och acceptera sträng disciplin för kommande generationers bästa? Låt oss ta det mest elementära exemplet, fortplantningen. Den demografiska explosionen bör stoppas; det är nödvändigt att så sker! Det nuvarande antalet människor på jorden är redan för högt. Men de sätt som en demokrati förfogar över för att få detta till stånd är bräckliga. Vad ska man då göra? Detta rör de mest intima områdena, sovrummen. Hur ska man förmå människor att säga till sig själva: här och nu har vi nått en gräns som vi omöjligt kan passera. Vi kan inte bli fler, max två barn per par? Jag tillstår att min tankeförmåga inte lyckas föreslå acceptabla lösningar för denna typ av situation. Att lyckas komma till en slutsats som säger att det är nödvändigt att göra något och veta vad man måste göra, det är tyvärr två mycket olika saker." 16

Slutligen, vad beträffar den politiska tolkningen av Jonas villrådighet, tycks han öppna dörren eller åtminstone öppna den på glänt till en viss "ekofascism" (men eftersom han själv

varit offer för nazisterna, skulle han säkert akta sig för det). Han tror i vilket fall att den nya makt som krävs, vilken inte endast bör skydda människan från henne själv utan även naturen från människan, bara kan antas etiskt och intellektuellt av en elit. ” I den kommande återhållsamhet som en ansvarsfull politik av försakelse innebär, blir demokratin (där ögonblickets intressen med nödvändighet dominerar) otillräcklig, åtminstone temporärt, och våra bedömningar ”öppnar för olika former av tyranni”, och detta mot vår vilja.”¹⁷

Redan som general för jesuiterna kom Fader Arruppe fram till slutledningen att vi antingen kommer fram till att fritt välja ett sätt att leva frugalt eller så blir detta påbjudet majoriteten av en diktatur bestående av några få. Denna varning har inte förlorat sin aktualitet.

IV

Olika nivåer

På tröskeln till sista etappen av denna framställning, där jag önskar distansera mig till den villrådighet och pessimism gällande människan, som ingår i Jonas tänkande, skulle jag vilja utgå från den fråga som ställts av en av dem som i Tyskland gav H. Jonas ett precist och motiverat svar. Det gäller *Jürgen Habermas*: ”Kan vi i egenskap av européer på djupet förstå moralitetens och etikens, personens och individualitetens, frihetens och emancipationens begrepp ..., utan att göra det judisk-kristna tänkandet till vårt?”

Här inträffar ett hopp, en förändring av språket – som Jonas för övrigt inte underlät att utesluta: övergången till myten, till religionen. Med mycket varsamhet och diskretion – i en kultur ansedd som sekulariserad – blir de allt fler som väcker tankar på nödvändigheten till ett sådant ”steg”. *Edgar Morin* skrev 1988 följande i en praktfull återspeglning av 1789 års

”Frihet, jämlikhet, broderskap” (det är inte utan att det ger eko av ”rädslan” hos Jonas): ”Vi har objektifierat jorden ’blå som en apelsin’, precis som Eluard föresåg, från och med att vi fick bilder sända från månen till våra TV-skärmar. Vi borde i stället subjektifiera den och få tanken om fosterlandet att rota sig. Vi borde förankra vår religion i den och en religion som återtar arvet från alla världens religioner: vi är bröder. Men den jordiska religionen säger oss till skillnad från de himmelska religionerna: vi borde vara bröder, inte därför att vi kommer att bli räddade utan för att vi är förlorade, förlorade på denna lilla planet vid en förortssol i en galax i diasporan i ett universum utan centrum, förlorade därför att vi är lovade en individuell död och den slutliga utplåningen av livet, jorden och solen. Vi borde också känna oändlig medkänsla för allt som är mänskligt och levande, för varje barn på jorden.”¹⁸

Idag är till och med ateisten religiös (han skriver *Jord, Sol*), som man kan märka i ett flertal samtida filmer.

Han föreslår här att vi ska placera och innefatta våra liv i en miljö av gigantisk, kosmisk sorg. För min del är det redan mer än femton år sedan som jag lät mig beröras av den positiva sidan av just denna fråga, sådan som jag mött den hos E. F. Schumacher i slutet av hans bok *Small is beautiful* ¹⁹:

”Överallt finns människor som frågar: ’Vad kan vi göra?’ Svaret är lika enkelt som förbluffande. Var och en av oss kan arbeta på att få ordning på sitt inre liv. De vägvisare som vi kan behöva för detta arbete kan inte hittas hos vetenskapen eller teknologin vilkas värde är begränsat till de mål som de föresätter sig. Men man kan fortfarande finna dem i mänsklighetens traditionella vishet.” Eller ännu en gång: ” Man kan inte uppnå sann klokhet utan att ett kontemplativ seende, i vilket människans egocentriska intressen åtminstone tillfälligt tystnar, riktas mot verkligheten.”

Att betrakta innebär *att se*. Verkligen se och se allt. Det är det det handlar om, att gå ut ur omedvetenheten, som *Michel Serres* mästerligt visar i början av sin bok *Le Contrat naturel*.²⁰

Där beskriver han en tavla av Goya där man ser två fiender som slåss i kvicksand. ”Uppmärksamma på den andres teknik svarar de slag för slag”, utan att lägga märke till att de båda sjunker ner i sanden. Ju mer de kastar sig mot varandra desto mer påskyndar de nedsjunkandet utan att ana avgrunden som de störtar ner i.

Jag delar inte Michel Serres slutsatser när det gäller det som han kallar ”det naturliga kontraktet” men jag tycker att han inser det rätta när han inbjuder oss att betrakta, att verkligen se djupare än det sociala och politiska kontraktet. Och jag tror att de Grönas missöden som jag noterar i Skandinavien, Tyskland och Frankrike (med mer än sympati, som ni nog har märkt) kommer av att de förvandlat sig till politiska partier och väljarmaskiner.

V

Syntes

Jag är nu i stånd att syntetisera den väg som jag har framställt för er i en *översikt*, vilken också ger struktur åt den ekologiska debattens historia. I denna debatt kan man urskilja tre faser, stadier eller nivåer:

- Först teknikens och vetenskapens fas: när det gäller begränsade resurser planerar man tekniker som konsumerar mindre och är mindre miljöfarliga. Men det visar sig så småningom att dessa framsteg varken är tillräckliga eller avgörande. De bidrar endast till att förflytta gränsen något och globalt sett kan situationen till och med förvärras.

- En andra fas, som sorterar under politiken, visar sig vara nödvändig. Den är globalare: miljöförstörelsen och uttömningen av resurserna (i synnerhet energitillgångarna) blir där utpekade som följden av en typ av samhälle, där den materiella produktionen och konsumtionen prioriteras över livskvalitén och framtida generationers förhållanden. Det är alltså inom den nationella ramen (särskilt inom skattepolitiken) och till och med internationellt (i F.N. eller genom stora konferenser som den om ozonlagret) som man måste attackera problemen. Det är detta tillvägagångssätt som för närvarande dominerar debatten i Europa. I vissa miljöer, speciellt i USA (men detta kommer till oss, särskilt med Michel Serres) har man börjat inse, att krisen har en sådan global karaktär att de mått och steg som politikerna tagit, i avsikt att omorientera den tekniska vetenskapen, inte skulle förslå Det är nödvändigt att gå vidare till en tredje fas för att kunna ta med i beräkningen den samlade verkligheten och dess skador. Det är i själva verket utmärkande för all politik (och som vi redan understrukt omfattar den även internationell politik), att varken den naturliga miljön (utrotningshotade arter till exempel) eller de som är utan makt och resurser eller framtida generationer tas med i beräkningen på allvar. Som frånvarande i de politiska överläggningarna glöms de snabbt.

- en tredje fas börjar alltså ta form: utöver det tekniskt-vetenskapliga förhållningssättet (att bemästra) och det politiska (konfrontation och förhandling) är vi hänvisade till något mer grundläggande och till den blick som helt och hållet informerar oss om vårt sätt att möta verkligheten under alla dessa aspekter, vare sig vi är medvetna om det eller inte (i Västerlandet är människor oftast omedvetna). Vi är hänvisade till vårt sätt att vara i världen, till ett förhållningssätt som uttrycks i den grundläggande mytens språk.

Många aktivister och kritiska personer, som tror sig i judisk- kristna traditionen se en myt som enbart fokuserar på att människan är ålagd att dominera resten av skapelsen, har framlagt

kritik mot denna myt och vill ersätta den med "mildare" myter, till exempel buddhismens eller de amerikanska indianernas. Det är vid tillfället för denna debatt som jag själv "kom in i ekologin". Jag insåg att ekologin, som då tar namnen djupekologi eller snarare "ekosofi", i själva verket måste gå så långt som till att ställa en metafysisk eller fundamentalt religiös fråga. Jag har redan hänvisat till denna önskan om försiktighet och klokhet som kommer i dagen lite varstans. Så här avslutade René Lenoir för sin del den artikel som redan citerats: "Det är dags att återuppväcka och undervisa om den nödvändiga klokhet som bringar maktbegär till jämvikt. Under tusen år har den varit våra bönders, naturens trädgårdsmästare; den var indianernas. Det är nödvändigt att läsa och få våra barn att läsa de utomordentliga 'Hövding Seattles tal' ett svar på erbjudandet att köpa mark av Duwamishindianerna 1854 till Förenta Staternas president: "Detta vet vi åtminstone: jorden tillhör inte människan; människan tillhör jorden. Allt hänger ihop, som blodet som förenar samma familj. Allting hänger ihop och allt som kommer till jorden kommer till jordens söner och döttrar. Det är inte människan som har vävt livets nät: hon är endast en tråd i det. Allt som hon gör med väven gör hon mot sig själv."

Och Enzo Pace låter anmärka: "Förlusten av förtroendet för vetenskap och teknik och den ökande känslan av osäkerhet öppnar kanske (för kyrkorna) en ny ingång till människornas samveten. Makthavarna eller de som antas styra våra beteenden, som står inför många och komplexa svårigheter i vår föränderliga värld, inser kanske att det skulle behövas ett själsligt tillägg, en ny etisk-social pakt som skulle löpa parallellt med politiska beslut för att kunna påbjuda en förändring av vårt levnadssätt. De märker i synnerhet att ingen regering är i stånd att föreslå eller framlägga en sådan pakt. Det är alltså möjligt att religionernas framtid inte kan skiljas från den ekologiska frågan."²¹

Vi berör härmed *Hans Kungs* fascinerande projekt. "Hans program? Tre påståendesatser: Ingen överlevnad utan etik i den planetariska dimensionen; ingen fred i världen utan religionsfred; ingen religiös fred utan dialog mellan religionerna."²²

Innerst inne är jag övertygad om riktigheten i dessa satser. Det är för övrigt därför att de tvivlar mycket på de etablerade religionerna som ett stort antal av dem som jag citerat inte längre väntar sig något av dem. Men låt oss lämna denna dossié.

Fastän troende delar jag i stort dessa spörsmål, denna villrådighet som de (Jonas, Morin, Serres) hyser som tvivlar på de stora religionernas förmåga att hjälpa den moderna människan att (åter) bli tillräckligt "religiös" för att kunna överleva i detta ökande kaos. Det räcker i själva verket inte att ha utmärkta texter i våra teologiska bibliotek. Jag ser det till exempel i fallet Mäster Eckhart: Vem läser honom? Vem blir inspirerad av honom? Det räcker inte heller längre att ha vackra ritualer som få människor utövar eller som utförs på ett abstrakt och platoniskt sätt. Michel Serres frågar sig på följande sätt: "Vi upphör inte att förlora minnet av de främmande handlingar som prästerna hängav sig åt i mörka och hemliga krypin, där de ensamma klädde statyn av en gud, prydde den, tvättade den, lyfte upp den eller tog ut den, tillredde en måltid åt den och talade oupphörligt till den, och detta gjordes varje dag och varje natt, i gryningen, i skymningen, när solen och skuggan kom till deras acme." Fruktade de att ett enda uppehåll i denna fortsatta, oändliga skötsel skulle öppna för oerhörda konsekvenser?

"Vi lider av minnesförlust när vi tror att de dyrkade guden eller gudinnan av sten eller trä; nej: de gav ordet till själva saken, marmor eller brons, genom att ge skenet av att det var en mänsklig kropp försedd med röst. De firade alltså sin pakt med världen.

På samma sätt glömmar vi av vilka skäl benediktinmunkarna stiger upp i gryningen för att sjunga matutin och laudes, och övriga böner, eller uppskjuter sin vila till sent på natten för att sjunga tidebön än en gång vid kompletorium. Vi behåller inte minnet av dessa nödvändiga böner, inte heller av dessa återkommande riter. Och likväl, inte långt från oss ber trappister

och karmeliter fortfarande sina böner utan avbrott i den gudomliga liturgin.

De följer inte med sin tid utan vidmakthåller den. Deras axlar och röster, deras böneverser bär minut för minut längs den bräckliga varaktigheten, som skulle gå sönder utan dem. Och omvänt, vem övertygar oss om frånvaron av hålrum i de ständiga trådarna eller dukarna? Penelope arbetade vid sin vävstol dag och natt. På samma sätt är det med religionen som återkommer, spinner trådar, knyter, fogar samman, samlar ihop, binder ihop, förenar, lyfter upp, läser eller sjunger tidens komponenter. Termen religion utsäger exakt denna bana, denna återblick eller denna förlängning, vars motsats har namnet försumlighet, vilken inte upphör att förlora minnet av dessa främmande ord och beteenden.

De lärde säger att ordet religion skulle kunna ha två ursprung. Enligt det första skulle ordet komma från ett latinskt verb och betyda ”förena”. Förenar religionen oss med varandra, garanterar den bandet från denna värld till en annan? Enligt det andra, mer sannolikt, inte säkert men nära det föregående i betydelse, skulle ordet vilja säga ”foga samman, samla ihop, lyfta upp, genomfara eller läsa om”. Men de lärde säger aldrig vilket sublimt ord språket ställer som motsats till det religiösa: försumlighet. Den som inte har mycket till religion måste inte kalla sig ateist eller icke troende utan försumlig... Idén om försumlighet låter oss förstå vår tid.”²³

Att vara religiös är alltså att se (begrunda) och erkänna att vi alla är förenade i tid och rum, embarkerade på samma fartyg som sjömannen Michel Serres uttrycker det. Varken det tekniskt-vetenskapliga eller det politiska herraväldet får sista ordet. Om vi överträffar Descartes och hans tema att vara herre över en objektiverad natur, dras vi med i en rörelse. Vi föds och dör inte i en bemästrad värld utan i en fri värld utan motprestation, en värld av gåvor. För vår del ”har vi varken tacksamhet eller vinster att förvänta oss i gengäld för ’det goda’ (eller mer exakt för ’det inte miljöhötande’) som vi beslutar att göra för framtida generationer. Sådana beslut hör alltså till det som är ”frihet från all beräkning”. Endast en etik som i grunden ägnar sig åt – eller godkänner – ett oeftergivligt krav på solidaritet mot alla människor kan ligga till grund för sådana beslut här och nu.”²⁴

VI

En väg av lidande

Genom att stödja mig på de observationer som vetenskapen, politiken och slutligen filosofin förser oss med, har jag närmat mig själva kärnan i vår kulturs kris. Det betyder krisens religiösa dimension på djupet. Presenterat så här inom ramen för en konferens får denna kamp både intellektuell och systematisk karaktär, något som skulle kunna vilseleda. I själva verket, om jag utgår från mina egna erfarenheter sedan drygt tjugo år och det mäktiga motstånd som jag möter hos många deltagare, kräver denna kamp personliga förhållanden, som engagerar på både somatiskt och psykiskt plan liksom andligt. I en skadad och splittrad kultur är människorna också skadade och splittrade. Därav framgången, eventuellt tvetydig, med så många förslag på vägar till helande. De ypperliga etiska mål, som tillkännages vid upprepade tillfällen, producerar ofta blott föga frukt i sig själva. Man ser det i stor utsträckning när det till exempel handlar om skilsmässor och äktenskapets oupplöslighet. Det räcker inte att peka ut ”det dåliga livet”, man måste ännu mer betona ”det goda livet”, det vill säga vittna om det, ge lust till det (en fråga om uppvaknande) och öppna vägarna till det (en fråga om initiation). Paul VI sade redan i *Evangelii Nuntiandi* att vi har mer behov av ”mästare” än lärare. Jesus, Gandhi, Franciscus av Assisi återkommer. Det är inte en slump. För att erinra om blott en enda av dessa – Franciscus av Assisi – har franciskanern Eloi Leclerc visat vilka vägar till kroppslig, social och psykisk (det inre) förvandling denne måste ha passerat innan han kunde – blind och naken på en naken jord – sjunga *Solsången* De

skapade varelsernas sång, övers. anm, det yttersta uttrycket för förbrödning med världsalltet. Ingenting kommer att förändra sig i världen så länge som människorna inte slår in på vägar som innebär att man arbetar med sig själv, tar initiativ till övningar och förändrar sin mentalitet och hållning, *metanoia*.

Efter Gabriel Marcel (och Eckhart) har Erich Fromm kommit fram till slutsatsen, att det handlar om att gå från den inställning som finns i världen om *att ha* till erfarenheten *att vara*. Vi kan inte nå varandet med hjälp av de instrument som hör till ägandet värld. Det är upp till var och en att göra *erfarenheten av att vara*, som är ”kostnadsfri”, en gåva (se ovan). Världens att ha (som tar systematisk form från och med det ögonblick då Descartes skiljde den yttre verkligheten – *res extensa* – från den ”inre” verkligheten – *res intensa*) vilar på ägande, kontroll, makt, avstånd, ja till och med objektets alienation genom ett visst subjekt. Hans mål är utomordentligt klart: individen försöker så mycket som möjligt undvika allt beroende, all passivitet, allt inflytande från den verklighet som anses som yttre. Hon är jordens herre. Han är framför allt ”aktiv” och inför vilken situation som helst frågar hon sig: *Vad skall man göra?*

Med symboliskt språk kan vi säga att människan i ägandets värld identifierar sig med det medvetna, dagsidan (motsatsen till nattsidan). Hela dagen lång arbetar han på att besegra eller åtminstone avlägsna alla hot, det vill säga även döden som alltid närmar sig. Och det är tydligt riktigt att handla på detta sätt. Men med natten borde ögonblicket att överlämna sig till sömnen komma, inte längre försöka besegra döden utan komma den till mötes, göra plats för den nattliga sidan – för drömmar, motgångar, kriser, lidande och död. Alla dessa aspekter har sin plats i alla kulturer utom i den industrialiserade. De har också fullt ut sin plats i det som vi kallar ”naturen” där arterna lever i symbios, samarbete och medkänsla och inte i en var-och-en-för-sig-logik och kamp för livet (*”struggle for life”*) som man alltför ofta påpekat sedan ungefär ett sekel. I sin bok *Der Gotteskomplex* (”Gudskomplexet”) eller som den utmärkt översatta svenska titeln lyder: ”Mellan allmakt och vanmakt”, visar den tyske psykoanalytikern *Horst Richter* exakt hur den moderna människan lider av ”sjukdomen att inte kunna lida”. I den utsträckning som människan sätter hela sin tillit till tekniska lösningar för att öka sin makt, erfar han å andra sidan mer och mer sin oförmåga inför allt mer komplicerade problem. När det handlar om att möta tillvarons nattliga sida, blir ökningen av människans makt ett inadekvat svar.

Lidande, *patheia*, passion, att inte handla (*wuwei*), det vill säga överlämna sig, låta komma, ”släppa taget” (*sich loslassen*): alla dessa förhållningssätt tillhör en väsentlig och ursprunglig dimension av det mänskliga livet. Vi är passiva långt innan vi är kapabla att handla och likadant efteråt: de händelser som är mest avgörande i våra liv är inte ”gjorda” av oss – födelsen, växandet, kärleken, sjukdomen, prövningen, åldrandet, döden. Det är alltså inte en slump att det är precis dessa processer som vår kultur förtränger och skyfflar ner i det som man slutligen kallar ”o-medvetet”. Här hamnar allt som inte finner någon plats i att havärlden.

Vi identifierar det verkliga med det medvetna. Men det är det motsatta som är sant: i psykologiska termer är det medvetna en konstruktion som alltid är begränsad, provisorisk och bräcklig i den verklighets oändliga rymds inre som är Självets. Vi är gjorda på så sätt att det okända oroar det medvetna jaget. Det tycks oss tomt och utan grund, en öde plats, natt. Likväl är det dit som vi måste gå, om vi vill kunna smaka på tillvarons fullhet. *Och natten skall lysa såsom dagen*, säger psalmen. Där befinner sig platsen för våra övningar: riterna, myterna som är nyttiga för oss, de är fruktbara just i den mån som de främjar erfarenheten, där de hjälper individen eller folket att gå lidandets eller passionens väg. Människan kan då – som Franciscus – försonas med hela verkligheten (naturen, de andra, sig själv). I varje sak, i varje varelse känner han igen bröder och systrar. De blir inte längre främmande föremål, särskilda, inte

heller abstrakta modeller. Att vakna innebär alltså att erkänna att vi lever i en värld där allt hänger ihop, där alla vinner eller förlorar tillsammans.

”*No man is an island*”. Ett gränslöst medlidande: sådan är vägen och frukten av vår väg. Så här formulerar en teolog, *Gérard Siegwalt*, det: ”Människans kris och naturens kris i vår moderna tid är korrelerat, den ena hänvisar till den andra. De hänger båda ihop med brytningen, det vill säga sprickan mellan naturen och människan. Förenade i sin princip kan de blott lösas upp tillsammans. Varje terapi som sätts igång för att bota den ena bör också bidra till att bota den andra, om inte är den en pseudo-terapi som bara behandlar symtomen utan att behandla orsakerna. Sjukdomen beror just på separationen mellan människan och naturen, att man glömt deras släktskap och inbördes solidaritet. Eftersom människan är delaktig i naturen syndar han mot sig själv då han syndar mot den.”²⁵

I sin sista bok (*Klargöranden*), liksom redan i sitt invigningstal till Franska akademien, bekräftar Michel Serres, att det är genom att vara en del av lidandet i världen som vi når fram till verkligt vetande, till vishet. Därifrån kommer han ända till denna ”evangeliska” slutledning, som fått mig att tänka på Jean Vannier och Moder Teresa, att endast de små, de marginella människorna har tillgång till sanningen. Som man sagt, de är våra mästare. Jag citerar Michel Serres en sista gång:” Liksom makten och plikten, kan vetandet och olyckan inte skiljas åt, båda lika objektiva och utan tvivel lika universella. Om vi endast känner till eller upplever en av dem, är vi okunniga om både vad vi tänker och vad vi gör och vilka vi är. När vi skulle kunna tala alla språk och dechiffrera alla koder, när vi skulle få lära oss det absoluta vetandet, skulle vi ändå inte veta något utan erfarenhet, utan att åtminstone lyssna till detta lidande utan varken försoning eller slut, vars bakgrundsljud är som havets larmande. Mot denna bakgrund avtecknar sig all vår vetenskap och våra praktiska färdigheter. Där hittas ursprunget till vetandet och vår sakkunskap; nej, vi satte inte fordom igång med att lära känna saker och ting och agera på deras utveckling, därför att vi kände och observerade genom våra fem sinnen som förr filosofin roade sig med att säga för att skratta eller för andra skäl lika kalla, utan därför att vi led av våra olyckor eller våra brott och för att förnimmelser om vår förtidiga död berörde oss. Denna sorg blir bakgrund till vetandet... Ondskans problem ligger till grund för den kraft som gör det möjligt för oss att hantera onskans problem. De sista av de människor, som ännu vakar över det som man med all rätt benämner de klassiska studierna, är arvtagare av den mänskliga lidandet, överfört från tidsålder till tidsålder genom de mästerliga rösterna från våra lärda förfäder. Uteslut därför varken från beslutsfattande eller lärlingstid detta fäderneärvda sorl, varifrån bildades så småningom denna sakkunniga logos, ty vid första varningssignal är det dit som ni kommer att springa och be om något vitalt råd, på samma sätt som man rådfrågar en erfaren gammal släkting.

Utan de hemska lektioner som härrört från denna källa skulle vetenskaperna formera våra eminenta experter till att bli odjur och vildar, oändligt mycket farligare – det har vårt sekel lärt oss i övermått – än under den tid då nödvändigheten härskade över löjligt ineffektiva tekniker. Framtiden kommer snabbt att tvinga dem att komma dithän att söka en vetenskap som befrämjar mänskligheten, jag skulle vilja säga nära de klassiska studierna eller mänskligheten, eftersom det ord som i vårt språk betecknar vårt släkte även betyder medmänsklighet”.²⁶ Medlidande, *medkänsla* med allt som finns, ett sådant förhållningssätt är nödvändigt utan vilket vår värld inte har någon annan framtid än en mer eller mindre snabb förstörelse. Och det är på grund av att några har börjat bli medvetna om denna nödvändighet, som ett skri har kunnat låta sig höras, först i USA från och med 60-talet: Låt oss göra den helige Franciscus till ekologins skyddshelgon! Ingivelsen är rätt: *Solsången* uttrycker äkta medkänsla, som är det enda botemedlet för den dubbla förstörelse som vi känner till – den av miljön och den av källor till sympati och gemenskap som finns djupt inom den mänskliga varelsen. Det mest brådskande i Västerlandet idag tycks mig vara återupprättelse och odling av

”passionen”, av den sanna känslan varifrån en levande medkänsla kommer att kunna utvecklas. (Ni anar säkert att det här inte rör sig om flyktiga känslor, som inte saknas, utan att övervinna ”apatin”, denna stora olycka i Västerlandet, som Elie Wiesel pekade ut i sitt tal för Nobels fredspris. Jag hänvisar här gärna till Michel Henrys verk, speciellt till hans arbete *La Barbarie*. Vår olycka ligger i abstraktionen, separationen (så många illusoriska gränser!) och den vanmakt som vi ofta måste erkänna oss påverkade och berörda av (Man säger: ”det är bara subjektivt!”)

Nu är ni kanske i bättre i stånd att förstå den med nödvändighet ömtåliga och sårbara passion, som bär detta arbete: här får man inte skilja form från bakgrund. Jag kommer att göra *Carl Friedrich von Weizsäcker*s ord till mina, troende fysiker och bror till Tysklands president. Boken *Le temps presse (Die Zeit drängt/ Tiden pressar på)* ligger till grund för de ekumeniska mötena från Basel och Seoul: ”I de kriser som går genom evolutionen är lidandet oundvikligt som en signal till nödvändig handling. Att göra lidandet omärkbart innebär alltför ofta att kasta ut väckarklockan genom fönstret för att kunna fortsätta sova. Syndens spontana insikt motsvarar ett sådant uppvaknande... Jag kan inte föreställa mig, att någon skulle kunna utföra den nödvändiga förändringen av samvetet utan att ha gått igenom förtvivlan och utan att ha räddats från misströstan genom sin nästas bevis på kärlek...” Eller vidare: ”Om tårarna inte kommer i tid, kommer det inte att finnas kyrkomöten om fred, utan ren skräck. Tårarna är en nåd. De är början till den tröst som kommer till oss då vi vågat se skrällen i ansiktet. Så länge som vi håller tillbaka skrällen, lever vi i en kamp som kommer att se hur våra till synes förnuftiga och beslutsamma handlingar framkallar de missöden som de enligt oss borde ha hindrat. Tårarna markerar övergivandet av det falska hoppet om att vara herrar över vårt öde. De öppnar vägen för hoppet om ett uppvaknande bortom det som står i vår makt. Och på så sätt gör de oss fria att handla. Vi ser då en första glimt av en ny dag. Tiden är mogen.”²⁷

Kära vänner, jag börjar närma mig slutet på denna framställning och jag har blott behandlat dess undertitel ”En sårad och delad jord” Vid slutet av dessa reflektioner vid ”en sårad och delad jords” sjuksäng vill jag kort ge ordet till en som tror på Kristus. Det var först nödvändigt att långsamt och tålmodigt bereda en plats för lyssnandet inom oss, en verklig oro, en ångest utan vilken vi inte kan höra (det är tyvärr alltför ofta fallet) det som han har att säga oss. Låt oss lyssna på *Paulus från Tarsus* i hans brev till romarna. Han talar till oss om skapelsen (det betyder skaparen och de skapade varelserna). Han erbjuder oss en översikt i djupet av allt det som jag lyft fram i kväll – en översikt som ges av Kristus och hans ande. Förbunden med uppenbarelsens helhet öppnar läsningen den väg som tillåter oss att gå från den ångest och de farhågor, som väckts till liv i kväll, till äkta hoppfullhet och nödvändiga handlingar och förändringar.

Här är texten:

Jag menar att våra lidanden i denna tid ingenting betyder mot den härlighet som skall uppenbaras och bli vår. Ty skapelsen väntar otåligt på att Guds söner skall uppenbaras. Allt skapat har lagts under tombetens välde, inte av egen vilja utan på grund av honom som vållade det, men med hopp om att också skapelsen skall befrias ur sitt slaveri under förgängelsen och nå den frihet som Guds barn får när de förhärligas. Vi vet att hela skapelsen ännu ropar som i födslovåndor. Och till och med vi, som har fått Anden som en första gåva, också vi ropar i vår väntan på att Gud skall göra oss till söner och befria vår kropp. I hoppet är vi räddade - ett hopp som man ser uppfyllt är inte något hopp, vem hoppas på det han redan ser? Men om vi hoppas på det vi inte ser, då väntar vi uthålligt. På samma sätt är det när Anden stöder oss i vår svaghet. Vi vet ju inte hur vår bön egentligen bör vara, men Anden

vädjar för oss med rop utan ord, och han som utforskar våra hjärtan vet vad Anden menar, eftersom Anden vädjar för de heliga så som Gud vill.
(Romarbrevet 8, 18-27, Bibelöversättning 2000).

1 Siffror från Johan van Klinken, Concilium, nr 236.

2 La Croix, 13 oktober 1992.

3 Le Monde, 25 april 1992.

4 Le Monde diplomatique, juni 1992

5 Beträffande denna skenbara ökning, erinrar R. Lenoir om ett klassiskt exempel, som förtjänar att rapporteras: en fabrik sprider mängder av giftig gas; en annan anläggs för att tillverka miljoner gasmasker; båda verksamheterna adderas och ökar bruttonationalprodukten. (Le Monde diplomatique, juni 1992)

6 "Fred och rättvisa", en ekumenisk samling i Europa, Basel 15-21 maj 1989.

7 Slutdokument 2.4. Det handlade om Brasilien. I själva verket handlar det mer och mer om våra livsbetingelser även här, åtminstone på beräknad tid. Om allt detta kan man läsa hos Susan George, L'Éffet boomerang. Choc en retour de la dette du Tiers-Monde, La Découverte, Paris, 1992.

8 Slutdokument 2.4

9 Le Monde, 27 maj 1992.

10 Carl Keller, New Age. Entre nouveauté et redécouverte, Labor et Fides, 1990.

11 Actualités religieuses dans le monde, December 1990.

12 Le Courrier de l'Unesco, September 1990.

13 Redogörelse i Il est une foi, 1991.

14 La Croix, 2 oktober 1991.

15 Michaël Stöhr, "Pour une éthique de la responsabilité", Cahiers de Meylan, 1991/2.

16 Esprit, maj 1991. Kapten Jacques Cousteau tog initiativet till en petition till fördel för kommande generationer: "Jag är utövande katolik och konstaterar att runt påven i Italien finner man de lägsta födelsetalen i världen. I ett kristet land har det religiösa inflytandet inget att säga till om vad gäller nativiteten. Bland muslimerna är det samma sak. Det största muslimska landet är Indonesien. Alltsedan de fått olja, det vill säga har lite mer pengar, finansieras en kampanj mot födelsetalen och på tio år har de halverats. Jag är övertygad om att begränsning av födelsetalen är en materiell sak och en fråga om uppdelning." (Le Monde, 26 november, 1991). I linje med de tankar som föreslagits här, skulle jag för min del snarare säga att det handlar om en vishet hos dem som har möjlighet att lyfta blicken mot en individuell och kollektiv framtid.

17 Citerat av Werner Kroh i "Fondements et perspectives d'une éthique écologique", Concilium, nr 236, s. 105.

18 Le Monde, 23 september 1988.

19 E.F.Schumacher, Small is beautiful, fransk övers., serien Points, Seuil.

20 Michel Serres, Le Contrat naturel, François Bourin, Paris 1990.

21 Le Monde diplomatique, juni 1992

22 Hans Küng, Projet d'éthique planétaire. La paix mondiale par la paix entre les religions, Seuil, Paris, 1991.

23 Op. Cit., s. 79.

24 Projet, nr 226, s. 102.

25 Gérard Siegwalt, i La Nature a-t-elle un sens?, Universités de Strasbourg, 1980.

26 Michel Serres, Éclaircissements, François Bourin, Paris, 1992, s. 263

27 Carl Friedrich von Weizsäcker, Le temps presse, Cerf, Paris, s. 63 och s.102.

Bernard Durel o.p.

Strasbourg

Översättning från franskan Barbro Lindhe